

LISZTÓCZKY LÁSZLÓ

ARANY JÁNOS ÉS A FINN NÉPKÖLTÉSEI

I. Finn nyelvrokonaink Elias Lönnrot által összegyűjtött és megszerkesztett kollektív remekművének, a Kalevalának világirodalmi önértékén túlmutató, kivételes jelentősége van a magyar kultúra számára. Példázza ezt mindenekelőtt a belőle készült részleges és teljes fordítások nagy száma, továbbá az a sokrétű ihlető-termékenyítő hatás, amelyet az eposz -- Vikár Béla átültetése nyomán -- XX. századi irodalmunkra, többek között József Attila, Gulyás Pál és Juhász Ferenc lírájára gyakorolt.¹

A hősköltemény iránti élénk és máig folytonos érdeklődés az 1840-es években -- kevéssel az eposz első változatának, a Régi Kalevalának a megjelenése után -- bontakozott ki. Az ez idő tájt uralkodó romantikus történelemszemlélet, az irodalmi népiesség diadalmas előretörése, a magyarság származásával, az őshaza kérdésével összefüggő kutatások föllendülése, a finnugor összehasonlító nyelvészeti tevékenység térhódítása egyaránt kedvező feltételeket teremtett hazánkban az eposz befogadásához.

A "bölcsőkeresés" egyik reformkori hőse, Reguly Antal a világon is az elsők között ismerte föl a finn népköltészet jelentőségét, a finn néplélek páratlan gazdagságát. 1840. április 28-án finn földről szüleihez írt levelében homéroszi magaslatra emelte a Kalevala értékeit, és bejelentette magyarra fordításának tervét.² 1841-ben az Athenaeum közölte egy barátjához írt levelét, mely a Gellért-legendára emlékeztető finn népdal, az Őrlő dal fordításával szemléltette a finn népi líra szépségeit.³ Ígéretéhez híven hozzáfogott az eposz -- az 1835-ben és 1836-ban közreadott Régi Kalevala -- átültetéséhez is, ezt azonban csak az utókor derítette ki.⁴

Reguly örökebe lépett Hunfalvy Pál, aki a Kalevala művészi erejével és világhírével is bizonyította, hogy a finnek nem alacsonyabbrendűek a többi nemzetnél, becsületünkre válik annak a népnek a rokonsága, amelyik

ilyen szellemi teljesítményre képes. Már első programadó, szintézisre tö-rő összehasonlító nyelvészeti tanulmányában foglalkozott az eposszal, 11 sort meg is szóltatott belőle.⁵ 1853-ban a Szépirodalmi Lapok hasáb-jain az 1849-ben megjelent Új Kalevalát mutatta be az érdeklődőknek, s ismertetését saját fordításrészleteivel illusztrálta.⁶

Nyelvészeink tudományos érdekű Kalevala-híradásait a XIX. századi magyar irodalmi népiesség kiváló teoretikusa, Erdélyi János kísérte a legfogékonyabb és a legrendszeresebb figyelemmel. Ő a finn hősköltemény-ban saját törekvései igazolását, a nemzetenkénti eredetiség herderi esz-méjének, értéktudatának szószólóját látta. 1842 legelején, népköltészeti kutatásainak kezdeti szakaszában, népköltészetünket új megvilágításba helyező tanulmányainak megírása előtt rövid cikket közölt "Finnország népköltészeté"-ről, melyben elismeréssel szólt Elias Lönnrot s vele együtt a "jeles Reguly" munkásságáról, a Kalevalát "nagyyszerű költemény"-nek minősítette.⁷ Ugyanezzel a jelzővel illette az eposzt a Kisfaludy Társaság 1842. november 30-i ülésén megtartott székfoglalójában is.⁸ A Népdalok és Mondák köteteinek összeállításakor a variánsok egybeolvasztá-sának módszerét követte, az előszóban a Kalevalára mint az eljárását hi-telesítő legújabb példára hivatkozott.⁹ 1853-ban a Szépirodalmi Lapok hasábjain -- Hunfalvy ugyanott megjelent Kalevala-ismertetését is lelke-sen üdvözölve -- az "éjszaki vagy a skandinávi népköltészet" sajátosságai-nak áthonosítására szólította föl irodalmunkat: az észak-európai népek szikár, tömör, lényegre törő, a személyes tartalmakat természeti képek mögé rejtő népköltészete a "kelmeiség" provinciális jelenségeit, a fel-színes, külsőséges jegyekkel hivazkodó "hazaiság", "vidékiesség" divatját ellensúlyozhatja.¹⁰

II. Reguly, Hunfalvy és Erdélyi nyitottak ablakot hazánkban a Kaleva-la tájaira, elsősorban tőlük szerezte a finn eposzra vonatkozó legkorábbi ismereteit Arany János is. A közvetítésben Hunfalvy Pál 1853-as cikksoro-zata játszhatta a legdőntőbb szerepet. A Szépirodalmi Lapok -- mely Arany alkotásait is közölte -- járt a nagykőrösi gimnáziumba, példányai ma is hiánytalanul megtalálhatók az ottani Arany János Gimnázium könyvtárá-ban.¹¹ Lehetetlen, hogy az iskola magyartanára, aki figyelemmel kísérte az epika sorsát az egész világon, ne olvasta volna el Hunfalvy írását.

Ezt erősíti meg az a tény is, hogy Arany az ugyanebben az évben készült "Széptani jegyzetek"-ben tett említést először a Kalevaláról, mint a "velünk újabb időben rokonságba hozott finnek" eposzáról.¹²

Ezek az előzmények is magyarázzák, hogy amikor 1860-ban Nagykőrösre a fővárosba költözött, maga is részt vállalt a finn folklór, a Kalevala népszerűsítéséből. Lapjaiban, a Szépirodalmi Figyelőben és a Koszorúban finn tárgyú írásokat jelentetett meg. Összefügg ez azzal a fölismeréssel, hogy a magyar irodalom a passzív ellenállás légkörében, az "irodalmi egységpolitika" leple alatt befelé fordul, provincializálódik: a nemzeti kizárólagosság, öncélúság -- bármilyen veszélyekkel kell is szembenéznünk -- szegényíti, szürkíti az önmegvalósítás, a kiteljesedés, a továbblépés esélyeit. Folyóiratszerkesztőként irodalmunkat az európai irodalom vérkeringésébe kívánta bekötni, finn közleményeivel is az irodalmi láthatár tágítását szolgálta.

A Szépirodalmi Figyelő 1862-es évfolyamában tette közzé Kun Béla A finnek hitregéi és mondái című munkáját négy folytatásban.¹³ A tanulmány német forrás alapján készült, erre Arany lapalji jegyzete utal. Ugyanott azt is bejelenti, hogy folyóiratában Kalevala-részleteket akar közölni, annak bevezetése ez az írás.¹⁴ A mű jórészt a Kalevalához fűzi megállapításait, Castrén híres finn mitológiája nyomán kinyilatkoztatja, hogy ebben a "sajátságos, nyers termék"-ben "a finnek egész csodaszép kosmogoniája és theogoniája visszatükröződik".¹⁵

Az idézett értekezés után meglepetésünkre még nem a Kalevala-szemelvények jelennek meg a folyóiratban. Kun Béla dolgozatának kiegészítésként csakhamar újabb finn közlemény lát napvilágot: Hunfalvy Pál fordításában és nevével Lönnrotnak a Kanteletärhöz írt előszava három részletben.¹⁶ A tanulmány számos finn népdal átültetését tartalmazza. Szó esik benne a Kalevaláról is. A hozzá kapcsolt szerkesztői jegyzet azt bizonyítja, hogy Aranynak széles körű ismeretei voltak a finn népköltészetről: "E mutatóványt a magyar t. akadémia Értesítőjének legújabbban megjelent füzetéből annál érdekesebbnek véljük közölni, mert mintegy kiegészíti, amit közelebbi számaink a finn hitregéről mondtak; amaz a finn költészet régi, ez mostani vagy nem régmúlt alakját, amaz inkább az eposzt, ez a lyrát tüntetvén föl. S valamint az Castrén nyomozásain épül, úgy ez Lönnrot tollából foly, kik mindketten első tekintélyek a finn nyelv és

költészet körül. Fordította ezt Hunfalvy Pál, az eredeti szöveget pedig Finn Olvasókönyvébe vette föl, melyre szintén figyelmeztetjük, kivált a tanulni vágyó ifjúságot. Az akad. írtesítők, fájdalom, nem forognak annyira a közönség kezén, hogy e mutatványnak szélesb körben ismeretes voltától kellene tartanunk."¹⁷

Kun Béla és Hunfalvy munkái után tűnnek föl az ígért Kalevala-részletek. A Szépirodalmi Figyelő egymást követő kilenc számában olvasható Fábián István fordításában és kísérő jegyzeteivel az eposz Kullervo-epizódja.¹⁸ A méltatlanul elfelejtett, közvetlen intonációjával, mértéktartó népiességével, természetességével, játékoságával Nagy Kálmán "köznyelvű Kalevalá"-ját előlegező fordításból idézünk egy rövid szemelvényt:

Csirkéket nevelt az anyós,
nagy sereg hattyút eresztett,
csirkéit a sövény mellé,
hattyúit folyóra vitte;
jöve egy sas, szétriasztá,
jött egy ölyű, elszéleszté,
jött egy sólyom és elszórta,
egyet elvitt Karjalába,
a másikat Orosz földre,
harmadikat otthon hagyta.
Az, kit elvitt Orosz honba,
kereskedő emberré lett,
az, kit Karjalába vitt el,
felnőtt, s Kalervo a neve,
az, kit oda haza hagyott,
Untamoinen, szaporodott
atyja bal szerencséjére,
anyjának szív fájdalmára.

Az átültetés Arany János népiességének szellemében fogant, ezzel is összefügg a lapszerkesztő iránta tanúsított figyelme. Külön súlya van annak, hogy megjelenését -- melyet az említett lábjegyzet jó előre bejelentett -- két más finn tárgyú írás közreadása előzte meg. Arany így egy-

részt irodalomtörténeti kitekintést, elméleti alapokat adott, másrészt várakozást, érdeklődést kellett. Mindez nagyvonalú, átgondolt szerkesztési koncepcióról tanúskodik. Ezt erősíti meg, hogy később a Koszoruiban a finn témájú közlemények sorát Kazinczy Gábor népmese-fordításai tették teljesebbé, új műfajjal gazdagítva a finn irodalomról korábban alkotott képet.¹⁹

Arany János és Fábián István kapcsolata a fordítás közreadása után is fennmaradt. A Szépirodalmi Figyelő egy Fábiánnak címzett szerkesztői üzenetében Arany sajnálkozását fejezte ki a Kalevala-publikáció szövegébe becsúszott nyomdahiba miatt: "Reméljük..., hogy mind e rész, mind talán (szabad legyen ohajtatnunk) az egész költemény önállóan is megjelenik, s akkor a mi figyelmetlenségünk által esett csorba helyre fog üttetni."²⁰ (A kívánság máig nem teljesült.) Tartós együttműködésüket tanúsítja az a Fábiánnak küldött levél, amelyet Arany 1867. január 10 én keltezett.²¹ A Magyar Tudományos Akadémia 1871--1872. évi tevékenységéről szóló jelentésében Arany nemrég elhunyt munkatársát "hasznosító nyelvtudományunk egyik buzgó úttörője"-ként, "a finn nyelv és irodalom tanulmányának előmozdítója"-ként siratta el.²²

Aranynak a Kalevalára vonatkozó ismereteit gyarapíthatla az a székfoglaló előadás is, amelyet volt nagykorúsi tanítványa, Szilády Áron tartott a Kisfaludy Társaság egyik 1867-es ülésén Rokonaink epikája címmel. A Kisfaludy Társaság igazgatói tisztét 1862 óta Arany töltötte be. A felolvasás Jakob Grimm 1845-ben megjelent nevezetes tanulmánya alapján méltatta a finn eposz nyelvezetének "gazdagságát, ... egyszerű alaphangját s áradozó pompáját, mythosainak ... meglepően önálló fejlettségét..."²³

Kapcsolatban állt Arany Barna Ferdinánddal is, aki először ültette át magyarra a Kalevala teljes szövegét. 1865-ben levelet intézett az akadémia elnökéhez a fordítás segélyezése ügyében.²⁴ Egy 1870-ből származó akadémiai főtitkári jelentésében kiadásra javasolta Barna Ferdinánd A finn népköltészetéről, tekintettel a magyar ősköltészetre című tanulmányát, "mely második részében igen érdekes és sok újat tartalmazó összehasonlítást teszen a finn költészet -- különösen a Kalevala -- s a magyar, jelesül a székely népköltészet között; III. részében pedig a finn hitrege istenségeit a magyar népi hagyományokban elég szerencsésen nyomozza".²⁵ Barna Ferdinánd Kalevala-fordítását Arany dicsérő véleménye alapján adta

ki a Magyar Tudományos Akadémia.²⁶

Arany János neve sok szállal kapcsolódik tehát a Kalevala magyarországi történetéhez. Világirodalmi műveltségünk széles skáláját nyelvrokonaink eposza is gazdagította. A Kalevala híre is táplálta romantikus eposzvágyát, a magyar őseposz létezéséről szőtt nosztalgikus elképzelését. Lönnrot tevékenysége ösztönzést adhatott a magyar verses epikát újjáalkotó szándékaihoz. Archaizáló-rekonstruáló-újjáteremtő eposzirói munkásságának -- mindenekelőtt a Buda halálának -- inspiráló forrásai között számon kell tartanunk a Kalevalát. Az eposz megerősíthette Aranyt az azt a törekvését is, hogy archaizáló stíluselemként betűrímet alkalmazzon.

III. Mindezek ellenére nem tartjuk meggyőzőnek Képes Géza feltevését, hogy a Kalevala közvetlen hatást gyakorolt Arany Keveháza (1853) és Rege a csodaszarvasról (1863) című "őskölteményeire".²⁷ Képes nyomán Sőtér István a nagykőrösi balladákról vélekedik úgy, hogy azokban Arany "az alliterációk leleményét feltehetőleg a Kalevala nyomán is továbbfejlesztte."²⁸

Képes Géza négy érvet sorakoztat föl hipotézise mellett:

1. A hatást példázza, hogy a Keveháza -- a Kalevalához hasonlóan -- nem egy, hanem három hőst szerepeltet.
2. Az eposz nyomán -- a finn Mana és a magyar Manó szavak közös eredetét illusztrálendő -- "finnugor istenség" bukkan föl -- Ármány helyett -- a Keveháza egyik versszakában Hadúr ellenfeleként:

Hol egy paripa, mint a téj?
Másik fekete, mint az éj?
Kövér, hibátlan harci ló:
Ezt kívánja Hadúr s Manó.

A következő versszakban ismét Ármány a gonosz szellem képviselője.

3--4. Mind a Kalevalában, mint Arany költeményeiben felező nyolcas sorokkal és "bokros" -- verssorokon végighullámzó -- alliterációkkal találkozunk. Például:

Áradj folyam, / ma vizözönt,
 Holnap hahod / vértől kiönt,
 Holnapután / könny neveli:
 Anyák / keserves / könnyei.
 (Keveháza, 2. vsz.)

Szép a halál / a harmezőn,
 Valaki ott / meghal dicsőn:
 Bajtársi őt / pajzson viszik,
 Ijját, tegzét / mellé teszik...
 (Keveháza, 28. vsz.)

Érték vala / éjszakára
 Kur vizének / a partjára;
 Folyóvíznek / partja mellett
 Paripájok / jól legelhet.

Monda Hunor: / itt leszálljunk,
 Megitassunk, / meg is háljunk;
 Monda Magyar: / víradattal
 Visszatérjünk / a csapattal.
 (Rege a csodaszarvasról)

Képes Géza érvrendszerét gondos, körültekintő filológiai munkával elemezte és vitatta A. Molnár Ferenc.²⁹ Osztozva kételyeiben, az ő adatait, gondolatait alapul véve, néhány ponton kiegészítve és továbbfűzve, itt is szembenézőnk ezzel a kérdéssel. Ez azért is szükségesnek látszik, mivel irodalomtudományunk figyelme elsiklott a Kalevala és az Aranyéletmű kölcsönösségét megkérdőjelező, súlyos bizonyítékok mellett. Egyedül Domokos Péter hajlik elfogadásukra,³⁰ Képes Géza elméletét tette magáévá Kolozsvári Grandpierre Emil,³¹ Csapláros István,³² Pomogáts Béla³³ és Keresztury Dezső.³⁴ Képes nem válaszolt A. Molnár írására, idevágó tanulmányait eredeti formájukban iktatta Az idő körvonalai című, 1976-ban megjelent esszékötetébe.

Indokolt tehát, hogy -- A. Molnár érveit is fölidézve -- külön-külön

mérlegeljük Képes Géza megállapításait:

1. A Keveházában a három hős szerepeltetése -- mutat rá A. Molnár -- krónikáinkra vezethető vissza, amelyekben "a hunok három híres kapitánya", Béla, Kadosa és Keve története összefonódik.

2. A finn Mana és a magyar Manó szavak egyeztetése -- mint Képes is említi -- Csengery Antal nevéhez fűződik, de csak a Keveháza megírása után, egy 1855-ös akadémiai előadásában hozta nyilvánosságra.³⁵ (Az etimológia egyébként nem bizonyult helytállóknak, azt a finn és a magyar hitvilág közös eredetét axiómaként kezelő Vikár Béla is elvelette.³⁶) Csengery előtt az Ármány szóval együtt perzsa eredetűnek tartották. A. Molnár szerint Arany a szóhasználat ötletét Toldy Ferenc 1851-ben megjelent magyar irodalomtörténetéből meríthette, mely elsőként azonosította Ármányt Manóval. A két név azonosítása sehol másutt nem fordul elő. Arany Nagykőrösön jórészt Toldy könyvére alapozta irodalomtanítását.

A. Molnár megfigyeléséhez hozzáfűzzük, hogy a magyar néphitben ma is élő szó használatának Aranyt megelőzően is vannak hagyományai irodalmunkban. Trencsényi-Waldapfel Imre a Zalán futásáról írott, a jó és a gonosz principiumot szembeállító dualisztikus világkép forrásait vizsgáló tanulmányában a Manó szó történetéről is fontos adatokat tárt föl. Idézte például Édes Gergely Ifjúi enyeltései-nek 1803. évi második kiadásából azt a versrészletet, mely a "Hadak jó Istené"-hez így fohászkodik:

A Manót kérünk hogy előzd mitőlünk
Hogy gonosz szerrel ne tegyen belőlünk
Rút csudát szóllván gonoszúl felőlünk:
Vesszen előlünk...

A költő magyarázatul hozzátette: "a Manó...háborúságszerző gonosz Lélek". Kitért arra is, hogy a szót szülőföldjén tanulta meg, ahol a köznép arra, amit "nem akar tudni, így felel...: tudja a Manó! Manó vigye!"³⁷

Szerepel a Manó név Horvát István Árpád Pannonia hegyén című, 1822-ben keletkezett szépirodalmi színezetű honfoglaláskori rajzában és 1832-ben megjelent magyar irodalomtörténetében is.³⁸

A "gonosz szellem" megtestesítőiként egymás mellé került az Ármány és a Manó szó a Kisfaludy Társaság 1846-os mitológiai pályatételében.³⁹

Megjegyezzük még, hogy Manó csupán egyetlen alkalommal és rímhelyzetben fordul elő Arany művében, máshol Ármány névével találkozunk.

Fölbukkan a szó Arany Szentivánéji álom-fordításában is:

Lejtsen a tündér s manó,
Mint bokorral kis madár.

3. A felező nyolcast Képes Géza a magyar népköltészet ősi formájának mondja. Ezt vallotta Arany is A magyar nemzeti versidomról című 1848-ban keletkezett és 1856-ban megjelent tanulmányában.⁴⁰

4. Az Arany-versekben előforduló alliterációknak is népköltészetünk és régi líránk az elsődleges forrása. Ezt bizonyítja mindenekelőtt imént említett műve, amelyben a magyar irodalomból tucatnyi példát idézett bötüríme, világirodalmi párhuzamként pedig nem a Kalevalát, hanem az Eddát hozta fel. Kimutatta a gondolatritmus jelenlétét is régi költészetünkben, ezzel kapcsolatosan szintén nem a Kalevalára, hanem az "ősrégi héber költészet"-re hivatkozott. Hunfalvy Pál 1857-ben recenziót tett közzé a tanulmányról, melyben -- Arany információit kiegészítendő -- leszögezte, hogy "a gondolatok bokros kifejezése és a bötürím a finn népköltészetnek sajátja". Illusztrációként 22 sort idézett a Kalevalából finnül és saját fordításában, majd megjegyezte: "a magyar nép a tokon finn néptől legalább 13 század óta teljesen el van választva: mégis nálunk is megvan nemcsak a gondolatok parallelismusa, hanem a bötürím is".⁴¹ Hunfalvy számára tehát épp Arany tudatosíthatta, hogy a Kalevala formaelemei a magyar irodalomban is fölismerhetők, ő is hozzájárult ahhoz, hogy a jelen-ségben ősi megfelelést feltételezzem. Későbbi poétikai kutatásai során -- a nyelvtudományban kipróbált összehasonlító módszer segítségével -- arra a következtetésre jutott, hogy a mondatpárhuzam és az alliteráció "mint művészeti alak a finn-ugor népeknek saját eredeti alakjok".⁴² Hunfalvy,⁴³ Barna Ferdinánd⁴⁴ és Vikár Béla⁴⁵ egyaránt hangsúlyozták Arany ráébresztő szerepét ezen a téren, a finnugor népköltészetek közös vonásainak magyar párhuzamára részben az ő példáit "örökölték". Ezek az összefüggések is azt sejtetik, hogy Arany alliterációhasználatának genezisé-t nem a Kalevalában kell keresnünk.

A. Molnár meggyőző adatokkal és érvekkel bizonyította, hogy Csáti De-

meter Pannónia megvételeéről írott, szóbeli hagyományra visszamenő történeti éneke lehetett az egyik legfőbb ihletforrása Arany archiazáló, stílusrekonstruáló törekvéseinek. Más magyar és külföldi példák mellett nem kis mértékben ez a vers sugallhatta számára azt az ötletet is, hogy régi költészetünk sok egyéb sajátosságával együtt az alliterációk hagyományát újraélessze, gazdagítva vele lírájának színpompáját. A történeti énekkel megismerkedhetett Erdélyi János népköltészeti gyűjteményének első kötetében és Toldy Ferenc magyar irodalomtörténetében. A Keveháza azért is hozzákapcsolható ehhez a költeményhez -- állapítja meg A. Molnár --, mert benne a hunok dunai átkelése csaknem ugyanúgy zajlik le, ahogyan a honfoglaló magyaroké a Pannónia megvétele-ben és krónikáinkban. Csáti Demeter műve Arany kedvenc példája volt az ősi költészetre. A. Molnár hivatkozásai szerint megemlítette azt iskolai irodalomtörténetében, a Magyar balladák könyvé-ről szóló recenziójában, A magyar népdal az irodalomban és Népiességünk a költészetben című tanulmányaiban.

A magyar nemzeti versidomról című írásában a magyar néphagyományból vett példák után azokat a sorokat idézte belőle, amelyekben ugyanolyan "bokros" alliterációkkal is találkozhatott, amilyenek a Kalevalában fordulnak elő:

Kelen földén elkelének,
Az cseken ők /el/csekelének,
Az Ietemben elfeltelének;
Érden ők sokat értenek,
Százhalomnál megszállának.

Vagy:

Földedet adtad fejér lovon
És fúvedet aranyos féken.

Az első szemelvényben Vikár Béla -- paradox módon -- a Kalevala versformáját, a finn és a magyar költészet közös gyökereinek bizonyítékát vélte fölfedezni, több hangra kiterjedő alliteráció-típusát elválasztotta az Eddáétól. Példák végeláthatatlan sorával illusztrálta ennek a "kezdet-

rímmé fejlett alliteráció"-nak a gyakoriságát a magyar, a votják és a vogul népköltészetben.⁴⁶ (A magyar példák közül néhányat Arany is idézett.) Utalt arra is, hogy a magyar irodalom "egészen Arany Jánosig" csak elvétve élt "az alliterációnak e művészi nemé"-vel, ő azonban "régi költőink nyelvének" ezt az alkotóelemét is új életre keltette:

Oh adj, oh adj nekem
Hús cseppet, hű csehem!
 (V. László)
Kemény Keve ott a vezér.
 (Keveháza)
Két kézre ví jó Kadosa.
 (Uo.)
 Százhús ezer jó hűn halott.
 (Uo.)
Vérök vegyest foly a fokon.
 (Uo.)
 A két hajnal harcban lelé.
 (Uo.)
 Szép a halál a harcmezőn.
 (Uo.)
Harmadnap a hunok hada.
 (Uo.)
Száll az ének, szájra szájra.
 (Rege a csodaszarvasról)
Dúl királynak dús örökjét.
 (Uo.)
Virága, vitéze útra lel, uton van.
 (Földi szerelme)
 Nagy kalapú szeggel hozzá kalapálva.
 (Uo.)

Vikár Bélához hasonlóan mi is úgy látjuk, hogy Arany ennek a töismétlésekkel variált alliteráció-típusnak az alkalmazásához is a magyar nép-

költészetből és elsősorban Csáti Demeter történelmi énekéből vehette a mintát. A Pannónia megvétele idézett sorai tisztább modellt nyújtottak erre az alliteráció-típusra is, mint a korabeli Kalevala-fordítások, pedig az eposz ebben a betűrím-fajtában igen gazdag. Különösen magas a "kezdetrímek" száma a Keveházában, ami megerősíti A. Molnár feltevését a két költemény összefüggéseiről.

A magyar nemzeti versidomról írott tanulmányában Arany felfedte alliterációhasználatának funkcióját is: "nem akarom bizonyítani, hogy a bötűrím nálunk valaha uralkodó volt: de hogy a magyar rhythmus is fölvette olykor, s általa a hangsúly erősödést kapott, világos. Ott, hol a rhythmusba nagyobb élénkséget, mozgékonytságot akarunk hozni, ma is sikerrel használható, ... -- csak hogy a túlzást, mesterkéeltséget, itt is, mint bárhol, kerülni kell".⁴⁷ Koncepciója két lényeges mozzanatban tér el a finn népköltészet mintájától és a finnugor népköltészetek összehasonlító vizsgálata során levont következtetésektől: a betűrímet nem tartja "uralkodó"-nak a magyar ősköltészetben, és elveti annak "mesterkéltséget" alkalmazását. Elveihez költeményeiben is hű maradt. A Kalevalában a betűrím strukturális elemként szerepel, Aranynál az ornamentális jelleg dominál: versszakok egymásutánjában egyáltalán nincs nála alliteráció. Ez az elmélet és gyakorlat nem köthető a Kalevalához.

Az általa ismert fordítások nem is adtak hiteles képet a finn eposz alliterációrendszeréről. Aranynak úgyszólván nem volt mire támaszkodnia. A Keveháza megírásáig mindössze négy rövid, 11 sort kitevő részlet jelent meg magyarul a Kalevalából Hunfalvy Pál 1851-es tanulmányában. Hunfalvy és Fábíán István későbbi fordításai épp az alliterációk megszólaltatásában a legkövetkezetlenebbek. Hunfalvy 1853-as ismertetésében meg sem említette, hogy az eposzban betűrímek is vannak, Fábíán pedig reménytelennek ítélte visszaadásukat.⁴⁸ Barna Ferdinánd átültetése eleve nem hatott a két Arany-versre, hiszen Kalevala-fordításának előszava szerint csak 1863-ban kezdett finnül tanulni.⁴⁹

A Kalevala-hatás lehetőségét nem szentesítik azok a tapasztalatok sem, amelyeket Arany alkotói műhelyében szerezhetünk. Amikor a magyar verses epika föltámasztására vállalkozott, célja nem csupán a rekonstrukció volt, még nyelvi és stiláris szempontból sem. Egyoldalú és túlzó az a felfogás, amely kölcsönösséget és egylényegűséget tételez föl Lönnrot és

Arany törekvései között.⁵⁰ Arany az epikai hagyományt "modernizálni" akarta, azt korszerű nemzeti eszmével kívánta átíratni. Műköltői alakítással, megszerkesztettséggel olyan "össznemzeti műfaj"-t próbált alkotni, amely a kortárs világirodalom vívmányait is hasznosítja. Több műfaj (naiv epika, regény, dráma, költői elbeszélés) jellemzőinek szintézisbe forrasztásával kísérletezett. Mindez elválasztotta őt Lönnerot tevékenységtől, a Kalevala példájától. Nem egy ősi költői eljárást fölelevenített, de stílusa, formavilága minden rekonstruáló szándéka mellett is teremtő jellegű volt, kora legjobbjainak színvonalán állt, hagyomány és újítás dialektikus egységét valósította meg.

IV. Az Arany-életmű és a Kalevala viszonyát érintő fejtegetésünk nem igazolta tehát Képes Géza hipotézisét. Megegyezik ez Gulyás Pál véleményével is, aki a finn eposzt rajongva szerette, benne látta költészetünk őrmagára eszmélésének és újjászületésének legfőbb forrását. A Kalevalára alapozott irodalommodell tanulságai alapján úgy vélte, hogy a népi irodalom klasszicizmus irodalma nem hozta felszínre a magyar folklór legősibb és legmélyebb rétegeit, adós maradt a "lönneroti tett"-tel. "A Csodaszarvas -- olvashatjuk egyik tanulmányában --, amely a krónikákban még nem valami nagy csoda, Arany epikai vágányán már megkapja transzcendens csengését, de Aranyon túl, az ő műve mögött és alatt -- ott sötétlik a Kalevala erdeje, amelyet Arany még nem bolyongott be, pedig a Csodaszarvas, Hísz szarvasa ott válik valódi „tüneményé”...”⁵¹ Lírai pátoszú Kalevala-tanulmányában Kosztolányi Dezső is azt állapította meg, hogy "Arany János, aki egy életen át hiába kereste pogánykori költészetünk nyomait", a finn eposzban "meglelhette volna...mindazt, amit a kereszténység tűzzel-vassal kiirtott, ázsiai hagyományainkat, hitregéinket, a regősénekek és a virágénekek egész lelkeségét".⁵²

Líránknak ezt a messze évszázadokba visszanyúló örökségét, a Kalevala igazi értékeit csak XX. századi, a "bartóki szintézis" jegyében alkotó költőink fedezték föl.

J e g y z e t e k

1. Vö. Képes Géza: A Kalevala és a magyar irodalom. Világirodalmi Figyelő, 1961. 67--80. - Domokos Péter: A finn irodalom fogadtatása Magyarországon. Bp., 1972. 11-85. - A. Molnár Ferenc: A finn irodalom Magyarországon. Filológiai Közlöny, 1973. 152--65.

2. A. Molnár Ferenc: Reguly Antal egy finnországi levele. = Könyv és Könyvtár, X. Debrecen, 1976. 158--9.

3. Reguly Antal magyar utazó éjszakon. I. h. 577--83, 593--8.

4. A. Molnár Ferenc: Reguly Antal Kalevala-fordítástörredéke. = Könyv és Könyvtár, IX. Debrecen, 1973. 261--79. Könyv alakban is: Régi Kalevala. Reguly Antal fordítástörredéke. Közzéteszi, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: A. Molnár Ferenc. Kecskemét, 1985. A fordítástörredék 1908-ig lappangott, Pápay József találta meg az akadémiai kéziratár rendezése közben.

5. Nyelvészeti nagy tennivalóink. A finn régi történet és hitrege. Új Magyar Múzeum, 1851. CDXXIX-CDXLVII.

6. Kalevala. I. h. 147--52, 163--8, 179--88, 771--81, 787--93, 803--8.

7. Regélő Pesti Divatlap, 1842. március 19. 183--4.

8. Népköltészetéről. = Erdélyi János Válogatott Művei. Szerk. Lukácsy Sándor. Bp., 1961. 158.

9. I. Pest, 1846. XII.

10. A népköltészet körül. (Ma ismert címén: Népköltészet és költeménység.) I. h. 659--64, 675--80.

11. Erre az iskola volt magyar tanára, a kiváló Arany-kutató, dr. Törös László hívta fel figyelmemet. Részlet 1963. december 7-én hozzám írt leveléből: "... egy nagyon fontos adattal szolgálhatok ahhoz, hogy Arany Nagykőrösön is elég jól ismerhette a Kalevala világát. Napokban kezembe akadt a Szépirodalmi Lapok 1853. évfolyama, a II. világháborútól megrongyoltan. Ezt még Arany János is használhatta, hiszen az iskola nagykönyvtárából került ki."

12. Arany János Összes Művei. Kritikai kiadás. (A továbbiakban: AJKK.) X. Bp., 1962. 549.

13. I. h. 1862. II. 6--8, 22-4, 39--41, 54--6.
14. "A „Kalevala” egy pár epizódját közlenti akarván, előre bocsátjuk az értekezést Westermann folyóirata szerint." Uo. 6. Vö. AJKK XII. Bp., 1963. 610.
15. I. h. 7.
16. A finn népköltészet. I. h. 1862. II. 86--9, 102--4, 118--20.
17. Uo. 86. Vö. AJKK XII. 297.
18. Kullervo (epizód a "Kalevala" című finn eposzban). I. h. 1862. II. 135--6, 151--2, 167--9, 182--5, 200-1, 214--6, 229--31, 247--51, 262--5.
19. I. h. 1863. II. 16--7, 400--1; 1864. I. 89--90.
20. I. h. 1862. II. 320. Vö. AJKK XII. 208.
21. AJKK XIV. Bp., 1964. 191--2.
22. Uo. 454.
23. Budapesti Szemle, 1868. 10. kötet, 93.
24. AJKK XIV. 671.
25. Uo. 385.
26. Uo. 640.
27. Képes Géza ezt a feltételezését A Kalevala és a magyar irodalom című írásában vetette föl (i. h.), majd bővebben is kifejtette Népi-nemzeti klasszikus költészetünk kialakulásához című tanulmányában (Irodalomtörténeti Közlemények, 1962. 401--20). Mindkét esszé újra megjelent Az idő körvonalai (Tanulmányok az ősi és modern költészetéről) című kötetében (Bp., 1976), utóbbi Álklasszicizmus - eleven népiesség címen.
28. Nemzet és haladás. Irodalmunk Világos után. Bp., 1963. 214. Ugyanezt szó szerint megismétli: A magyar irodalom története. IV. Bp., 1965. 132. A Nemzet és haladás új, átdolgozott kiadásából elmaradt az utalás a Kalevalára (Világos után. Nemzet és haladás: Aranytól Madáchig. Bp., 1987. 206), csupán a Képesre történő hivatkozás ismétlődik meg (uo. 708).
29. Arany János és a Kalevala. Helikon, 1972. 221--5. Érveit tömören összefoglalta és kiegészítette: Arany János finn kapcsolatai és Vikár Béla Kalevala-fordítása körül. Filológiai Közöny, 1982. 514--7.
30. A Kalevala és Magyarország. Függelék Väinö Kaukonen A Kalevala születése című könyvéhez. Bp., 1983. 245.

31. A magyar költészet és a Kalevala. Új Írás, 1967. 7. szám, 106--9.

32. Magyar- finn irodalmi kapcsolatok. = Árkádia. Antológia a Déry Múzeum Baráti Köre fennállása 50. évfordulójára. Debrecen, 1978. 266--8.

33. A tárgyas költészettől a mitologizmusig. A népi líra irányzatai a két világháború között. Bp., 1981. 427.

34. "Csak hangköre más". Arany János 1857--1882. Bp., 1987. 335.

35. Az altaji népek ősvallása, tekintettel a magyar ősvallásra. Pest, 1858. 17.

36. Magyarázatok a Kalevalához. Bp., 1935. 23--4.

37. Trencsényi-Waldapfel Imre: Jegyzetek a Zalán futásához. Különlenyomat az Irodalomtörténeti Közleményekből. Bp., 1939. 12.

38. Uo. 13.

39. Uo. Idézi Ipolyi Arnold: Magyar mythologia. I--II. Bp., 1929. I. 4.

40. AJKK X. 236.

41. A magyar nemzeti versidom. Magyar Nyelvészet, 1857. 73.

42. A vogul föld és nép. Pest, 1864. 193.

43. Uo. 192. Lásd még: Utazás a Balt-tenger vidékein. I--II. Pest, 1871. II. 230.

44. A finn költészetéről, tekintettel a magyar ősköltészetre. Pest, 1872. 42--63.

45. A Kalevala. Budapesti Szemle, 1890. 62. kötet, 161--84. Vikár itt Kalevala-fordításrészleteinek bevezetéseként az eposz versformájáról értekezik. Kifejti, hogy a Kalevala átültetésében -- így a gondolatpárhuzam és az alliteráció alkalmazásában -- építeni lehet saját hagyományainkra is, a térben és időben távoli művet úgy tehetjük otthonossá nyelvünkben és költészetünkben, ha a magyar népnyelvet és népköltészetet használjuk föl közvetítőnek. Arany idézett tanulmányára többször hivatkozik, részben példák is megegyeznek.

46. Uo. 172--82.

47. AJKK X. 228.

48. Fábrián István első nyomtatásban közreadott Kalevala-fordításrészleteihez rövid bevezetőt írt az átültetés alapelveiről. Itt kijelentette: "a magyar fordításban a bötürímről nézve ügyelet nem fordítható"